

הכוזרי, פסקה ס"ז

ד"ר חזות גבריאלי

מקורות לשיעור על הנס (מתוך מאמרו של אלכסנדר קליין, אתר דעת)

משנה מסכת אבות פרק ה, משנה ו

עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות ויש אומרים אף המזיקין וקבורתו של משה ואילו של אברהם אבינו ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה:

תלמוד בבלי מסכת שבת דף לב עמוד א

רבי ינאי לטעמיה, דאמר: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס - שמא אין עושין לו נס. ואם עושין לו נס - מנכין לו מזכיותיו.

1. הפרדוקס

מושג הנס הוא מושג פרדוקסאלי: על פי ההגדרה הנ"ל, מדובר בתופעה הנוגדת את חוקי הטבע, ובתור שכזה רואים בו התערבות רצונית וישירה של הקב"ה. ברם, על פי הגישה המסורתית - וכל מה שייאמר כאן הוא בהתאם לגישה זו - גם חוקי הטבע הם מעשה הקב"ה, ולכן נשאלת השאלה: האם אמנם הקב"ה זקוק "לעבור" על החוקים שהוא בעצמו קבע כדי ש"ישימו לב" לנוכחותו וליכולתו? שאלה נוספת היא איך יתכן שהקב"ה ירצה לעבור על חוקים אלה, הרי זו פגיעה ברצף רצונו ושינוי החלטה - דבר שאינו מתאים לו. וכן נצטרך לדון בעובדה שהיום לכאורה לא מתרחשים נסים ושאינו לנו כל ראייה מוצקת שאמנם התרחשו נסים בעבר.

2. שיטת אריסטו: אין נס כלל

על פי אריסטו, העולם נאצל מהקב"ה, בצורה מחייבת, לא על פי רצון הקב"ה אלא מעצם קיומו, כך שמוכרחים לגרוס שהעולם קדמון, כאשר לא יתכן שינוי בעצם היחס המחייב הזה. ברור שלפי שיטה זו אין מקום כלל לנסים. יתירה מזו: אריסטו רואה בחוקי הפיזיקה חוקים שהשכל מחייבם. חוקי הטבע אינם מעידים אפוא על רצון הקב"ה אלא על שכלו, היינו על העובדה שהיקום מנוהל על ידי חוקי ההיגיון. יחד עם זה, אריסטו רואה בחוקי ההיגיון מערכת חייבת המציאות, ומזה יוצא שגם אם הוא מקבל את קיום הא-ל, מדובר בכל היותר בישות שאין לה כל קשר עם הא-ל הפרסונאלי של המקרא ושל ההגות היהודית באופן כללי, וכמובן אין זה א-ל שמסוגל לחולל נסים.

3. שפינוזה

הפלא, כמעשה הפורץ גדרו של סדר הטבע, הריחו דבר בלתי אפשרי, משום שסדר זה יוצא מתוך עצמותו של אלוהים בהכרחיות מוחלטת.

האל אינו האל של התיאולוגיה והפילוסופיה התאיסטית, אין הוא טרנסצנדנטי לעולם ואינו נבדל ממנו, וכל מה שישנו קיים בתוך הא-לוהים ... אין לאלוהי שפינוזה שום תכונה פרסונאלית והוא נעדר רצון ... אלוהים פועל מתוך הכרח טבעו ובהיותו כפוף לעצמו ... זהו הדטרמיניזם הקיצוני של שפינוזה, שלפיו כל תודעה של חופש רצון היא אשליה, הנובעת מהעדר ידיעה של הסיבות ההכרחיות... כאשר משהו נראה לנו מקרי, אין זה אלא סימן להעדר ידיעתנו.

4. שיטת הכלאם: הכל נס (על פי ניסוחו של הרמב"ם)

זו היא [שיטת] כת ה"אשעריה" מן המוסלמים ... היא השקפת הסוברים שאין בכל המציאות מאומה במקרה כלל, לא חלקי ולא כללי, אלא הכל בחפץ וכוונה והנהגה... אין הרוח נושבת במקרה אלא ה' הניעה, ולא הרוח היא אשר השירה את העלים אלא כל עלה נשר במשפט ובגזרה

מאת ה', והוא אשר השיר אותו עתה במקום זה, ולא יתכן שיתאחר זמן נשירתו ולא שיקדם, ולא תתכן נשירתו שלא במקום זה, כיון שכל זה גזור מראש.

אין בין נס והטבע כלום: הכל נס הוא; כל העולם כולו אין לו שום סיבה זולת רצונו ית', ורצונו היינו מעשיו והנהגתו, כי כל אשר ברצונו מתהווה מאליו, רק זה שאנו קוראים לו נס היינו רצון שיתהווה עניין שלא הורגלנו בו, וממילא החידוש פועל בנו להתעורר ולראות בו את יד ה'. וזה שאנו קוראים טבע הוא אשר רצונו ית' שיתמיד אופן אחד אשר נהיה מורגלים בו, ויהיה מקום לנסות את האדם, אם גם בכזה יראה אך את רצון ה' לבד, או יחשוב כי מסר השי"ת כוחות לטבע - ושבתוך הטבע יש גם לאדם עצמו כוח לפעול בדרך סיבה ומסובב. ולפי זה הטבע איננה במציאות כלל, אלא היא רק אחיזת עיניים לאדם, שיהיה לו מקום לטעות וגם לבחור באמת.

5. שיטת הרמב"ם

מורה נבוכים

נתחייבו לפי השקפה זו שיהו כל תנועות החי ותנוחותיו גזורים, ושהאדם אין לו יכולת כלל לעשות דבר או שלא לעשות ... ומתחייב לפי השקפה זו שיהא עניין המצוות בלתי מועיל כלל, כי האדם אשר ניתנה לו כל מצוה אינו יכול לעשות מאומה לא לקיים מה שנצטווה בו ולא להימנע ממה שהוזהר עליו.

הקדמה לפרקי אבות

"המדברים" ... אומרים שהרצון בכל דבר, עת אחר עת תמיד. ולא כן נאמין אנחנו. הרצון היה בששת ימי בראשית, שימשכו הדברים כולם על טבעם תמיד ... ומפני זה הוצרכו החכמים לומר כי כל המופתים היוצאים חוץ לטבע אשר היו, וגם אשר עתידים להיות מאשר יעד להם הכתוב - כולם קדם להם הרצון בששת ימי בראשית, והושם בטבע הדברים אז שיתחדש בהם מה שיתחדש. וכאשר יתחדש הדבר בעת הצורך יחשבו הרואים בו שעתה נתחדש - ואין הדבר כן.

בפרוש המשניות

כבר זכרנו לך בפרק שמיני (שמונה פרקים) שהם לא יאמינו בחידוש הרצון בכל עת, אבל בתחילת עשית הדברים שם בטבע, שיעשה בהם על מה שיעשה: הן יהיה הדבר שיעשה מאודי, והוא הדבר הטבעי. או יהיה חידוש לעיתים רחוקים, והוא המופת - הכל בשווה. על כן אמרו שביום השישי שם בטבע הארץ שתשקע קרח ועדתו... שאר הנפלאות והמופתים הושמו בטבעי הדברים אשר נעשו בם בעת העשותם תחלה ואמרו על דרך משל: שיום שני בהחלק המים הושם בטבע שיחלק ים סוף למשה...

מורה נבוכים

חכמים ז"ל אמרו בנסים דברים תמוהים מאוד תמצאהו מפורש בבראשית רבה ובמדרש קהלת, ואותו עניין הוא שהם סוברים כי הנסים הם גם ממה שבטבע מבחינה מסוימת, והוא, שהם אמרו כי כאשר ברא ה' את המציאות הזו וטבעה כפי הטבעים הללו שת באותם הטבעים שיתחדש בהם כל מה שנתחדש מן הנסים בזמן חידושם.

6. שיטת הרלב"ג

אין הרלב"ג מקבל את הדעה המובאת לעיל - על סמך המשנה באבות (ה ה) ודברי חז"ל אחרים המביעים את אותו רעיון - שהנסים הוכנסו מראש במעשה בראשית, בגלל שתי סיבות:

א. אם כך הדבר, אין צורך בנביא בכלל, והלא מתברר על פי עדות המקרא שתמיד נביא מעורב בהתרחשותו של נס: או שהוא מבשר אותו, או שהוא אפילו מחולל אותו, באמצעות תפלתו או על ידי התערבותו הישירה

ב. אם הנס היה מתוכנן מראש, אין מנוס מלטעון כי גם הנסיבות של הנס היו מוכתבות מראש, דבר הסותר את עיקרון הבחירה החופשית.

אלא כוונת חז"ל היא שמעבר לחוקי הטבע הרגילים, קיים מנגנון נוסף, טבעי למחצה, המסדר את עניין הנסים. הכוח האחראי על התרחשות הנסים הוא השכל הפועל, השולט בעולם שמתחת לגלגל הירח: הוא המחולל את הנסים על פי כללים מוגדרים היטב. כאשר איש שהשיג רמה גבוהה במיוחד זקוק לנס, השכל הפועל מחולל אותו בשבילו, באופן חד-פעמי, בגדר של "הוראת שעה". יוצא מזה שהנס הוא בעצם תהליך טבעי, תוך כדי דילוג על שלבים נחוצים בדרך כלל או על ידי "ניפוח" של תהליך הקיים בטבע.

7. שיטת רבי יהודה הלוי והרמב"ן

יהודה הלוי מבדיל הבדלה חמורה ... בין א-לוהי ישראל, העושה נפלאות ומתערב במהלך העולם מתוך חירות, לבין א-לוהי הפילוסופיה, הפועל את פעולתו מתוך הכרחיות גמורה - בין בורא העולם לבין עילת העולם העליונה.

רבי יהודה הלוי, והרמב"ן בעקבותיו, גורס כי קיימים שני מישורים, שתי קטגוריות שלמאורעות: נסים גלויים המפירים את חוקי הטבע מצד אחד, ומצד שני תופעות "טבעיות" שאינם אלא נסים נסתרים.

הנסים הגלויים חורגים מסדרי הטבע, והטבעיים כלולים בו והם ניכרים רק על ידי מי שמכיר בהם. לאמור, המציאות, לדעתו של ריה"ל, פתוחה לפרשנות דיאלקטית. מותר לו למאמין ליחס כוונות א-לוהיות לכל אחד מפרטי ההתרחשות, אולם באותה מידה מותר גם לפקפק בהן.

וכן הרמב"ן כותב במקום אחר:

אין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שיאמין שכל דברינו ומעשינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, שהרי יעודי התורה כולם נסים ומופתים גמורים הם.

ובמקום אחר:

ודע כי הנסים לא יעשה לטובה או לרעה רק לצדיקים גמורים או לרשעים גמורים, אבל הבינונים כדרך מנהגו של עולם יעשה בהם טובה או רעה כדרכם וכעלילותם.

ר' יהודה הלוי והרמב"ן סוברים אפוא שהקב"ה אמנם מחולל נסים, אבל יחד עם זה הוא יצר חוקי טבע תקפים כל עוד אין סיבה מוצדקת להפר אותם: מצד אחד, הכל נס, במובן זה שהכל בא מהקב"ה מרצונו החופשי, ובכל זאת ישנם מעשים טבעיים, כאשר אין הצדקה להפעיל את מנגנון הנסים.

8. שיטת הרב קוק

הרב קוק נאמן לשיטתו הכללית המאחדת והקוסמית גם בנושא הנס והטבע. למרות שמדובר בשני מישורים נפרדים - ואין הוא מנסה כמו מספר הוגים אחרים לטשטש את ההבדל הקיים ביניהם - הוא בדעה שהנס בא להשלים את הטבע. וכך כותב צבי ירון⁴¹:

הסיבתיות של הטבע אינה מתבטלת על ידי הנסים אלא הנסים מאירים את החוקיות הא-לוהית המכוונת את הטבע. "הטבע בעצמו צריך שיתקדש על ידי מחשבתן של ישראל" ... הטבע מתעלה, כשמתגלה מתוכו הוד הנס ... היחס בין הטבע ובין הנס מקביל ליחס שבין ההסתכלות החיצונית בעולם ובין ההסתכלות הפנימית.

וכך אמנם כותב הרב קוק:

את היחס של הנס עם הטבע ראוי להכיר כערך של אחדות, שהרי מעשי ה' כולם אחד הם, ומה שמחסר הטבע בהנהגתו הכללית הנס ממלא אותו. על כן אין ערך הנס בלתי שייך אל הטבע כי אם הוא מצומד ומחובר לו ... ועוד נכלל בזה מה שאנו למדים ממצואות הנסים, שבכלל אין לנו דברים של מקרה במציאות, כי אם כל הדברים המזדמנים הם נערכים בהשגחה של החכמה העליונה.

קטגורית הנס במשנתו של הרב קוק גם משמשת לו מקור להבחנה בין "יהדות נסית" ו"יהדות טבעית", אבל אין סוגיה זו קשורה ממש לבעיה שבה אנחנו עוסקים כאן.

9. נס והשגחה

ישנה קורלציה חזקה בין תורת הנס לבין תורת ההשגחה. היות ועקרון ההשגחה הוא שהקב"ה מתערב בצורה ישירה במה שמתרחש בעולם, ברור שככל שתורחב אפשרות הנסים, כך יורחב שטח ההשגחה, אלא שלרוב מדובר בנסים נסתרים, היינו בהתערבותו של הקב"ה בדרך הטבע בלבד. על פי עדותו של הרמב"ם, השיטות השונות בנושא ההשגחה הן כדלהלן:

א. על פי תורת אריסטו, אין השגחה כלל על מה שקורה בקרב בני אדם ובעלי חיים מתחת לגלגל הירח. שיטה זו תואמת את שיטתו לפיה לא יתכן נס.

ב. על פי תורת ה"כלאם" ישנה השגחה מושלמת, כאשר כל מה שמתרחש בעולם הוא פרי רצונו הישיר של הקב"ה. אלא שלא מדובר בהשגחה הבאה להעניש את החוטא ולתת שכר לעושה מצוות ה', כאשר אין מקום לבחירת האדם בכלל. לפי שיטה זו, הכל נס.

ג. על פי תורת היהדות - אליבא דהרמב"ם - ישנה השגחה על המין האנושי בלבד, כך שבכל מה שנוגע לבעלי חיים ההשגחה אינה אלא כללית ואילו ישנה השגחה פרטית במעשי בני אדם, היינו: יש לראות אסון כעונש ומאורע משמח כשכר.

בהמשך לאותו פרק הרמב"ם פונה לביאור השקפתו הוא, שהיא זהה לתורת היהדות איך שהוא הבין אותה, אלא שהוא מוסיף שהשגחה זו אינה פועלת אלא על האישים הקשורים קשר ישיר עם הקב"ה:

ההשגחה נספחת לשכל וחיובית לו, כיון שההשגחה אינה אלא ממשכיל, ואשר הוא שכל שלם שלמות שאין שלמות אחריה, והרי כל מי שנצמד בו משהו מאותו השפע כפי ערך מה שהגיע לו מן השכל יגיע לו מן ההשגחה.

לפי הרמב"ם אין הקב"ה מתערב בכל מה שקורה בעולם, אלא משאיר את הזירה גם לחוקי הטבע. במילים אחרות, יתכנו נסים - גלויים או נסתרים - אבל בצורה מוגבלת מאוד.